

Tornai József

Versenyt Orpheusszal

Most látom: semmi más nem foglalkoztatott sem olvasásban, sem gondolkodásban, sem írásban, csak az élet értelmezése. Még akkor is ezt kellett céloknak tekintenem, ha a föladat egyre nehezebb, egyre megoldhatatlanabb lett. Hosszú utat jártam be a különféle vallásos, filozofikus, misztikus vagy természettudományos hágókon, síkokon, lépcsőkön. Még ma sem álltam meg, még ma sem vagyok biztos abban, hogy a lét, létezésem, a kozmosz végső fokon értelmezhetetlen és rendezhetetlen. Nem adom meg magam az abszurdnak, a föltartott kéz nem az én eredendő mozdulatom.

* * *

A kezem, a lábam, a szívem, a prosztatám betegsége, a kényszerű éjszakai fölkelek, a gyógyszerek beosztása – ha évekre előre látom az egyhangú ismétlődést, eléggé lehangoló jövő. De azt gondolom: ez is „struggle for life” – és így valami-féle erkölcsi ellenállás szilárdul meg bennem.

* * *

Biológiailag nem sokat jelent: élek-e, halok-e? Ezek esetlegességek, az időtől, föltételektől függenek. A versem azonban érték. Önmagában érvényes jel. Nincs értelme azt kutatni: valaha is valakik olvasnak-e? A műnek nincs fizikai egzisztenciája, nem is függ tőle. Jöjjetek, segítsetek, múzsák!

* * *

Ha az emberek óriási többsége különféle fantazmák híve-rabja, hogy gondolkodhatok szabadon én azzal a néhány százezer embertársammal együtt, akinek agyát semmiféle pszichés vagy vallásos mánia nem torzította el? Csak csodálkoznom lehet, mert elméletileg pontos válaszra nincs módom, ha csak „fölébredéssel” nem magyarázom józan eszemet. A józan ész eléggé viszonylagos hivatkozási alap. Marad a kérdés: mi magyarázza, hogy semmiféle dogmában, fanatizmusban, úgynevezett „egyetlen igazságban”, a történelmet, a természetet teremtő-irányító fantomképben nem hiszek? Valójában önmagamot kérdőjelezem meg, mert voltak ugyan az évek, századok során hasonlóan normális agyak, lassan azonban sokan „megtértek”, meggárgyultak közülük, és az „Igazság” fényétől teljesen megvakultak. Ők az igazak, „a felsőbb értékűek”. Én csak menthetetlen erkölcsi-szellemi roncs, hajótörött lehetek a szemükben.

* * *

A nyugati világ civilizációja azért károsabb, elviselhetetlenebb, mint a szovjeté volt, mert sokkal relativisztikusabb. Az értékek a végtelig össze vannak keverve az értéktelennel, embertelennel, gonoszsággal. A szovjet államformában a pozitívat jobban meg lehetett különböztetni a negatívától, mint most.

* * *

„Más szemmel.” Olvasom, hogy Bartók már középiskolás korában leszámolt a katolicizmussal, hamarosan ateista, majd szabadgondolkodó lett. Végül áttért az unitárius vallásra. Ezután „más szemmel” hallgatom a zenéjét.

* * *

A látszat. Ma, mint már a XX. században is, sokan élnek abban a meggyőződésben, hogy amennyire a líra eltűnőben van, olyan mértékben lép helyére a regény, a próza. Persze elegendő és sokszor elsiratták már a regényt is.

Századunkra ez a szembeállítás fölöslegessé vált. A versolvasók száma jelentéktelenné zsugorodott. Mindenki a regényeket lapozza vagy filmet néz, főleg mióta a televízióban akár ötöt-hatot is láthat naponta. A regény és a regényhez hasonlóan történetet elbeszélő film tehát biztos siker, azaz nagy üzlet. Csakhogy nemcsak a regény (a novella más ügy) győzte le a költészetet, hanem, furcsa módon, a regényt is a tudományos és filozófiai, elméleti, ilyen vagy olyan értelemben és színvonalon a szakirodalom. Az okkult művek népszerűségéről nem is beszélnek.

A regény fő föladata mindig is a merőben (az akármilyen területről vett) új információ vagy információk közlése volt. És ma pontosan ez az, melyet a tudományos, teoretikus, szociológiai, történelmi, vallásos szakirodalom elvett tőle. Tudósok, filozófusok, etológusok, politológusok sokkal többet tudnak, mint a prózaírók.

Pedig ma az információ korát éljük.

Az író képtelen a szellemi-technikai élet olyan arányú ismereteivel szolgálni, hogy akárcsak halvány képet is adhasson civilizációnk újdonságairól. Ha valaki ezek iránt érdeklődik, nem az elbeszélő műfajokhoz fordul, hanem a szakterületek jogos képviselőihez, akár fizikárról, csillagászatról, akár atomerőművekről van szó. Ha tehát elfogadom – és ez nemzetközi távlatban is így van –, hogy a regény fő irodalmi műfajja vált, akkor annak a furcsa ellentmondásnak leszek áldozata, hogy éppen a film és a regény marad el a korától, és nem más, mint pusztán szórakoztatóipar. Aki információkra éhes, a rádió, tévé szakmai műsorai, vagyis az elméleti programok felé tájékozódik. Eközben a halálba küldött líra ugyanazt jelenti, amit kezdettől fogva: az ember tudatalatti rétegeinek föltárását, a mágiát, az imaginációt, a nyelv közvetlen élvezetét.

Az információs részek végre lekoptak róla, ezért neveztem én a verset egyik könyvem fülszövegében az irodalom szegénylegényének. Hiszen nem más, mint saját maga: a személyesség, a bensőségesség.

A posztmodern regény igyekszik kimászni a kátyúból: eleve elutasít bármiféle jelentést, mondanivalót, új emberi információt. Helyette ott a gondosan kidolgozott mondat, a kifinomult stílus. De lehet-e jó művészet, amely semmit sem akar,

és nem is képes mondani? Vagyis az a „tény”, hogy a versnek vége, mert csak a regény alkalmas civilizációnk ábrázolására, lelepleződik, mégpedig abban a pillanatban, amikor a prózáíró szembekerül a tudományos és szellemi-filozófiai kutatás eredményeivel. Ezekkel az információkkal természetesen a költészet sem szolgálhat. Hiába kísérelték meg a XXI. századi hermeneutikusok, hogy minden irodalmi műfajt megkülönböztetés nélkül az információközlés eszközeként nyilvánítsanak. A költészetnek más a dolga, és akinek még ma is szüksége van rá, az ezt meg is találja benne. A mostani civilizáció emberének nincs ilyesmire idegvégződése. Így lett a líra minden lelki-szellemi, illuminációs értéke ellenére kis olvasókörök, kevés tagságú szekták művészete. De ez a kis gyülekezet megmarad, túléli – ha még lehet mit túlélni! – az egyrészt banalitásokban, másrészt a kevesek számára vonzó, megérthető tudományos művekbe merülő korszak mostoha viszonyait.

* * *

Azerbajdzsánról látok filmet. A nemrég függetlenné vált ország a múltját, a nemzeti tudatát igyekszik újjáépíteni. Ez a türk, muzulmán nép Attila fiainak vallja magát. Létének, méltóságának, sőt, felsőbbrendűségének bizonyítékát látja Attilában. Abban, akit én éppolyan hatalomtól mérgezett fenevadnak ítélek, mint mindenkit az asszír hódítóktól kezdve Nagy Ramszeszen át – nem sorolom, mert közismertek – Napóleonig, Hitlerig, Sztálinig. Az azeri iskolákban fő tantárgy az Attila-hagyomány, az Attilától, vagyis a hunoktól való származás. Az órán megkérdezi a tanár a fiatal, lelkes lánytanulót, mire a legbüszkébb az egész történelmi múltból? A lány azonnal válaszol: arra, hogy Attila a mi elődünk, ő a Nagy Király, nagyon jó ember, nem rombolta le a városokat, kastélyokat sehol Európában.

Míg leül, elgondolkodom: mi is a hunoktól származunk, meg az azeriek is: Nem rombolták le a civilizáció remekműveit? De mit építettett Attila? Testvérét, Budát megölette régi nemzetségi szokás szerint. Ugyanolyan totális hatalomtebolyította vezér volt, mint Dzsingisz, Tamerlán, Nagy Sándor és a többiek.

Versengjünk érte az azeriekkel?

Pedig tudom, mi is a sztyeppékről jöttünk, és eredetmondáink is azonosak a hunokéival.

* * *

„A művészet mint az élet egyetlen föladata, mert az élet metafizikai tevékenysége.” (Nietzsche)

* * *

„A lírában teljességgel tűrhetetlen és elviselhetetlen a középszerű, a szűkösszerű, az eszközei rendkívül szubtilisak, a szubsztanciája minden szubsztanciák realisszimuma, így aztán szükségképpen extrémek a mértékei is. A középszerű regények nem okvetlenül elviselhetetlenek, lehetnek szórakoztatók, lehetnek izgalmasak, a líra viszont szükségképpen exorbitáns vagy semmilyen. A leglényegéhez tartozik ez a tulajdonsága.” (Gottfried Benn) Régen

ismertem Bennek ezt a telitalálátát, én magam is mindig úgy gondoltam, hogy a költészetnek az a nagy erénye, ami a hátránya is: hogy nincsenek alsóbb rétegei, nem lehet (politikai, történelmi pillanatok nem számítva) fölszínesebb, népszerűbb szintre vinni. Az is igaz, amit Benn még hozzátesz megállapításához, vagyis hogy a legnagyobb költőknek is csak 5–6, esetleg 8–10 eleve közszájon forgó verse van. Ennyi elég, hogy a neve jelentős fogalom legyen.

* * *

Még a jó ember sem tudja, mennyi gonoszság rejlik benne. Például a gyűlölet, gyűlölködés, melyet én az ember leginkább önpusztító indulatának tartok.

* * *

Mindegyik szerelmemről írhatok, mert fölismertem: mind a kilencet szeretem. Érzelmi életemet tekintve nincs is másom, mint ez a kilencpecsétés múltam. Így kell, hogy legyen ehhez a múlthoz jelen időm is. Álomban jönnek az igézetes álmomalakok, hol egyik, hol másik, szeretkezünk, sütkérezünk a Duna-parton. Mindegyik olyan fiatal és szép, mint 30-40 évvel ezelőtt volt. Tudom, ha már meg nem halt, akkor is öregedő korban van, vagy beteg. Sokszor panaszos a hangjuk, nem énekelnek, nem zongoráznak. De jelen vannak. Természetesen a feleségemmel is álmodom, pedig naponta együtt vagyunk. Mindnyájan különös ajándékai a földi pályánknak. Néha csalódottság látszik rajtuk. Én is csalódtam-e? Nem jó szó itt a csalódás, az elvirágzás a sorsunk mindnyájunknak. Nem csoda, hogy a szerelem jelképe a sumerek óta a virág volt: lótosz, orgona, rózsa, tulipán.

* * *

A veszteséglista. Grezsa Ferenc tanulmánykötetét (1999) olvasom, és meglegyint valami... Az elemtek sötét névsora. Azok között, akikről külön is ír, vagy akiket csak megemlít, sokkal több a halott, mint a még élő. Először is önmaga, aztán a kötet szerkesztője, Olasz Sándor.

Aztán következnek.

Igen, következnek sorban (mindegyiket ismertem!): Illyés, Vas István, Féja Géza, Illés Endre, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Csorba Győző, Nagy László, Fodor András, Csanádi Imre, Baka István, Gion Nándor, Lászlóffy Aladár, Sütő András, Tüskés Tibor, Lengyel Balázs, Kiss Ferenc, Domokos Mátyás, Bretter György, Kormos István, Ratkó József, Kalász László, Németh László, Bella István, Török Endre, Bertha Bulcsú, Parancs János, Sík Csaba, Perhács László, Veress Pál, Németh József, Nagy Gáspár, Somlyó György, Ördögh Szilveszter. És biztosan van olyan, aki hirtelen nem jut eszembe.

Kik élnek még a könyv szereplői közül?, kérdem magamban (és riadtan). Rövid a névsor: Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Jókai Anna, Sándor Iván, Ágh István, Csukás István, Kiss Anna, Temesi Ferenc, Tőzsér Árpád, Dobos László, Kányádi Sándor, Tamás Attila, Görömbei András, Füzi László, Pintér Lajos, Buda Ferenc.

Irtózatos arány!

Ha ehhez még hozzászámítom, akiről Grezsa nem ír – mint Szécsi Margit, Sánta Ferenc, Szabó István, Szabó Magda, Gerzson Pál, Papp Oszkár, Veress Mihály, Hubay Miklós, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Takáts Gyula, Takács Imre, Fekete Gyula, Makovecz Imre, Béládi Miklós, Szemlér Ferenc, Hernádi Gyula, Gyurkovics Tibor, Szeberényi Lehel, Székelyhidi Ágoston – a különbség még félelmetesebb. Lehetséges volna, hogy a magyar irodalmi és művészeti kultúra így is megőrzi rendkívüli gazdagságát? Az hiszem, nem!

* * *

Mikrobák: kék tengeri moszat, ez az élet eredete, ez termelt először oxigént. Akárcsak az algák: szén-dioxidból állítják elő az oxigént. Legalább 250 milliárd mikroba él a földön. A DNS-molekula mint a változás, körforgás legfőbb alapja.

* * *

Richard Dawkins biológus vitája különféle felekezetű papokkal, egyházi vezetőikkel. Az egyik azt mondja: „Elfogadom az evolúciós elméletet, hiszen az a teremtető Isten legnagyobb alkotása.” Egy másik pap: „Mit akar? Az evolúciós teória csak egy a sok közül. Amit a teremtésről a Biblia mond, az az egyetlen és kizárólagos igazság.” Dawkins egy angol filozófus barátjával beszélget. Ugyanaz a főfogásuk: a természet, a kozmosz milliőves változások, alakulások, fejlődés eredménye. Nincs ezen kívül álló irányítója, tervezője.

Dan Denett, az ősz hajú bölcselő elmeséli: súlyos beteg volt, már-már menthetetlen, aztán meggyógyult. A hírre sok barátja, jó ismerőse kereste föl. Újságolták, örülnek, hiszen buzgón imádkoztak az életben maradásáért. Denett hálás köszönetet mond az imákért, majd megkérdezi: „És egy-két kecskét is áldoztatok?”

* * *

„*Demokrata az, aki nem fél*”, írta Bibó. Úgy látszik, nálunk a banditák, bankrablók, zsarolók, autótolvajok, gyilkosok a legnagyobb demokraták. A hihetetlen magasra szökött büntettek száma azt tanúsítja: a bűnözők nem félnek senkitől, semmitől, ez a Bibó-féle ideál tökéletes torzképe.

* * *

Mi a sok háború, ha nem a földet tápláló emberi atomok garmadája?

* * *

A mára kialakult helyes magyar alapelv szerint mindenki az, aminek vallja magát. Nem a származás számít. Természetes, hogy különféle családi hátterű emberek magyarnak érzik magukat. Ahogy az is, hogy a velünk lakó kisebbségiek magyar állampolgárok, különben vendek, sokácok, szerbek, románok, németek, görögök, szlovákok, zsidók, örmények. A legtöbb nemzetiségnek államilag támogatott egyesülete van, mint a lengyeleknek, ukránoknak, szlovénoknak, horvátoknak.

A kategóriák azonban gyakran nem egyértelműek.

Magyarország nagy többsége olyan magyar, aki etnikailag is az. Mit jelent ez? Azt, hogy elődeik között egyáltalán nincs más etnikumú nagy-, vagy akár

dédszülő. Akkor is magyar etnikumúnak tekintek valakit, ha családjában – bárkik voltak is fölmenőik – már nem él egyéb hagyomány a magyaron kívül. Tehát őseik nem használtak anyanyelvként valamelyik nem magyar szókincset. A bonyodalmak a vegyes házasságokkal kezdődnek. Az ilyen összetételű család csak részben magyar. A fő gondot éppen a legnagyobb kisebbség, a cigánység okozza. Minthogy nincs komplex anyanyelvük, kultúrájuk, magyarnak vagy romának egyaránt tekinthetik magukat.

Ismerek néhány nagyon híres magyart, aki etnikailag nyilvánvalóan nem lehet magyar. Ilyen a német származású Liszt Ferenc, a horvát Zrínyiek, a szerb-tót Petőfi, vagy a sokféle vérből nagy hazafivá váló Széchenyi István. Tudatos magyarrá válik Füst Milán, Karinthy, Radnóti, Vas István, Szerb Antal. Szép számmal vannak kétféle etnikumú szülőktől származó géniuszaink. Ilyen Berzsenyi, Illyés, Bartók, József Attila, Erdélyi József, Sinka István. Babitsot nem számíthatom közéjük: neve ellenére régi magyar elődök sarja.

Sokak szerint a nyelv az a határ, ahol a nemzeti hovatartozás eldől. Azt tapasztaltam, hogy ez többnyire igaz. Ám kivételek is vannak. Az etnikailag eléggé egységes írek vagy skótok angolra kényszerültek cserélni anyanyelvüket, mégis megőrizték erős nemzeti tudatukat. Észak- és Dél-Amerikában sok tízezernyi ember él, aki bár nyelvünket már nem beszéli, magyarnak tartja magát, magyar-órákra, egyesületekbe jár, népi táncegyüttes tagja. Ugyanez vonatkozik a világ bármely más táján, például Nyugat-Európában vagy Ausztráliában és a Közel-Keleten vagy ázsiai országokban lakó magyarokra is.

Vannak etnikailag magyarnak számító, de magyarságukat megtagadó nemzet-társaink, ahogy elmagyarosodott, idegen származású, de heves nemzeti érzelmű és gondolkozású hozzánk csatlakozottak is. Könnyen beolvadó fajta vagyunk mi, magyarok? A válasz az, hogy ez elsősorban összehasonlítás dolga. Amerikában azt láttam, hogy például az írek, lengyelek, olaszok sokkal jobban ragaszkodnak eredetükhöz, mint mi. A japánoknál, kínaiaknál meg Fülöp-szigetekieknél, vagy a vietnamiaknál, koreaiaknál ez nem is lehet másként. Nagyon gyakorlatias véleményt hallottam egyszer egyik hosszú éveket külföldön élő konzulunktól. Azt mondta: mi azok közé a népek közé tartozunk, amelyekre az jellemző, hogy ha előnyösnek látszik az asszimilálódás, beolvadnak, ha nem, megőrzik nyelvüket és hagyományaikat.

Az asszimiláció az emberiség ősrégi jelensége. Erőszakos és önkéntelen útjамódja egyaránt ismeretes. Rengeteg magyar lett az évszázadok, évtizedek alatt más nép, nemzet tagja, ahogy mi is számtalan fajtát olvasztottunk magunkba. A keveredés folyamata ma is rendkívül elevenen van jelen országon belül és kívül. Vegyes házasságok esetén szinte mindig olyan nemzetiségűek lesznek az utódok, ahol élnek. Vagyis amilyen az állampolgárságuk. Határváltozások, területek ide vagy oda csatolása alaposan megváltoztathatja az emberek nemzeti hovatartozását, azonosság-tudatát. Különös figyelmet érdemel azoknak az esete, akik nem akarják vagy nem tudják eldönteni, milyen színű zászló alá álljanak. Találkoztam magukat világpolgárnak tartó férfiakkal és nőkkel is. Legtöbbször azt állítják: a nemzet már elvesztette minden szerepét. Idejétmúlt kategória. Én még mindig a legmagasabb rendű közösségnek, a leggazdagabb kulturális összetartó

erőnek érzem a nemzetet. Azok a népek, amelyek évezredek vagy évszázadok óta megteremtették egységüket, államukat, túlléptek a törzsi, kis körű összetartozási formákon, rendkívül időtállóak.

A birodalmak eltűnnek, a nemzetek fönnmарadnak.

* * *

Versenyt Orpheusszal. Voltak olyan korszakaim, amikor még egyáltalán nem az voltam, aki ma vagyok. Azt már nehezebb meghatároznom, hányféle „előző életem” volt. Baudelaire most idézendő versében persze valóban más képet rajzol arról, hol és hogyan „teltek az évei”; más képet, ha tetszik, ismeretlen, talán egzotikus tájat, tengeri szigetet. A boldog vers váratlan szomorúsággal zárul, éppen a kontraszt kedvéért:

*Így teltek éveim szép, csöndes gyönyörökben,
ragyogás vett körül, hullámozás, azur ég,
s meztelen rabjaim, illatos testü nép,*

*pálmákkal homlokom hűtve álltak köröttem,
és egyre csak töprengtek: mi lehet
a fájdalmas titok, mitől úgy szenvedek.*

(Előző életem)

Képzeltő játékról beszél itt a költő, vagy mégis arról a mélabúról, amelytől senki sem menekülhet a modern világban, bármilyen szép „kirakatban” ül?

„A fájdalmas titok” alighanem Baudelaire önkéntelen vallomása arról, hogy a baj bennünk, természetünkben van, mindegy, hány „illatos testü” rabszolga legyezi homlokunkat. Legelső életemre úgy emlékszem, mint kisgyerekállapotomra. Már ez is tele volt ellentmondásokkal, mert persze boldog és ártatlan voltam, de könnyen sírtam, minden kis bajommal anyámhoz szaladtam. Méltatlankodás is izgett-mozgott bennem, mert – emlékszem – mélyen sértett, hogy két bátyám nem vitt magával, ha valamilyen izgalmas csavargásra indultak. Egyszerűen képtelenségnek tartottam, hogy a „kis taknyost”, mint valami nyűgöt, otthon hagynak. Játshattam egyedül, kis házat készítve sárból, vagy teheneket és szekeret cirokból. De azt hiszem, az egész világ játék volt számomra. Egy, egyetlen valóság létezett csak.

Ez szakadt föl, töredezett szét, amikor nővérem beíratott az iskolába. Addig nem ismertem a félelmet. Az idegen fiúk között Boltos Péter nevű bajuszos tanítómától ezt is megismertem. Csúnyán írtam a betűket, a számtan egyáltalán nem ment, a játék miatt nem készítettem el a házi földadatomat. Tanítóm ezt nem tűrte. Kőrmösökkel „jutalmazott”. De meg is ajándékozott valamilyen egészen ámulatba ejtő újdonsággal: napról napra fölolvastott egy-egy fejezetet az *Egri csillagokból*. Nem sejtette, milyen örömet szerzett. A másik addig szokatlan érzés a szomszéd kislány, Rózsika iránti egyre növekvő szeretetem volt. Esténként más gyerekekkel együtt a házunk előtti füves árokparton ültünk-beszélggettünk, és én mindig Rózsikát figyeltem. Később ostoba rádióműsorokból

és történetekből, melyeket itt-ott hallottam, megértettem, hogy ezt az odaadást szerelemnek nevezik.

Kamaszkoromra egészen fenyegető jellegű nyugtalanság uralkodott el rajtam. A magam urának képzeltem magam, de nem voltam az. Csavarogtam a határban meg az utcákon, verekedő-vitatkozó, de összetartó fiúkból bandát szerveztem. A Lemenő Nap Dombján, ahol legtöbbször együtt voltunk, elképesztő kalandokat, tájakat találtam ki a szájátva hallgató társaságnak. Ekkoriban olvastam az első ifjúsági regényeket, köztük az „indianosakat”, amilyenek például Borvendég Deszkás Sándor vagy Baktay Ervin írásai voltak.

Anyai nagybátyámék kis-alföldi tanyájára is ebben az időben jutottam el, hogy hetek alatt összebarátkozzam az ottani legényekkel és leánnyal. Nagyon megszerettük egymást. Tájszólásuk, gesztusaik is rám ragadtak. Személyiségemnek erre a formájára már csak emlékrajként tekinthetek vissza. Az a tudatosság felé tartó fiú, aki később lettem, nem hasonlít ahhoz a naivhoz, aki az 1940-es években teljesen gyanútlanul folytatta napi életét, mintha az nem volna szigorú föltételekhez kötve.

A fölébredést a közeledő háború, a bombázások kényszerítették ki belőlem. A családban nem volt olyan fokú tudás, tájékozottság, hogy az eseményeket értelmezni tudjuk. Mi még úgynevezett *nép* voltunk, nép, amely a bekövetkezendőket csak vallásos megadással, valójában együgyűen fogadhatta. Két bátyám kint volt a fronton, apám ösztönösen élő parasztember, anyám, nővérem a jó sorsba kapaszkodó, bizakodó női lélek. Engem az olvasmányaim már kicsit kimozdítottak ebből az eredendő állapotból. Sokat segítettek a tudatosodásban azok az évek is, melyeket a dunaharaszti cserkészcsapatban eltöltöttem. Tudtam már például, hogy a németek pusztító, emberellenes szövetségbe vonták bele Magyarországot. A szüleim, testvéreim még mindent elhittek, amit a hazug kormánylapok írtak vagy a rádió mondott. Földrajzi, közgazdasági ismereteim alapján tisztában voltam vele, hogy a háborút a szövetségesek nyerik meg. Ahogy az oroszok 1945 utáni politikája is egyre jobban megmutatta a szovjet „forradalom” igazi arcát. Ez az akkoriban 19–20 éves fiatal nem csak történelmi kiszolgáltatottságát tudta megítélni. Belegabalyodott első szerelmi tapasztalatába is. Az örömben és a szenvedésben, amely egész öregkora beköszöntéig elkísérte. Természetének és gondolkodásának egy egészen új, másfajta személyiség megszületése lett a következő. A szexuális ösztönök, az erős libidó kiszakította a Georg Trakl-féle „kék vadat” természetes énjéből. Ezután már egy „vörös állat” szimbólumának megfelelő felnőtt lettem, aki hol riadtan, hol sztoikusán igyekezett eligazodni érzelmei és gondolatai ősvadonában. Filozófiai, irodalmi, vallási, természettudományos olvasmányaim istenfélő keresztényből először panteista, majd racionalista, végül egzisztencialista szemléletet formáltak ki a fejemben. Spinoza, Hume, Nietzsche, Sartre új magatartású emberré gyúrt össze. Akiből, mint valami ősvilági saurus, kibújt a költő! Amikor már minden kételkedésem ellenére meggyőződtem róla, hogy nemiségem és a költészet bennem ugyanannak a tudatalattinak a két oldala, addigi énem a tengerbe süllyedt, mint a Platón leírta mítoszi Atlantisz. Megjelent valaki, aki egyre jobban közeledett az anyanyelve és az animizmusa felé. Az animizmust a történelem előtti ősembertől örököltem. Öntudatlanul is sok ilyen-

formán értelmezhető verset írtam, aztán következett a magyar és a világlíra és népköltészet, ráadásul a modernség vívmányai, a szürrealizmus és az expreszszionizmus. A költészet legközelebbi rokon forrása, a zene Bartók, Sztravinszkij és a népdal felől jelölték ki további utamat. Ők is segítettek, hogy meg tudjam határozni magam. Ez a kemény megállapítás így hangzik: modern vagyok és ősi. Nem lehet a történelmet és a művészetet vagy a gondolkodást előlről kezdeni. De mire ezt nem csak megértettem, és a vers mágiájában meg is valósítottam, sokszor kellett a kígyónak a bőrért levedlenie.

Így lett élete vége felé járó, öreg költő az a kisfiú, kamasz és kilencszer ölelő szerelmes, akinek nem hagyott más választást a sors, ha szabad ember akart maradni, csak azt, hogy megpróbáljon Orpheusszal versenyt énekelni.